

MÜBERRED ve SA'LEB'İN İLMÎ REKABETİ

SCIENTIFIC COMPETITION BETWEEN MUBERRED AND SA'LEB

Ahmet ŞEN**

ÖZET: Makalemizde, Basra ve Kûfe ekolünün son iki temsilcisi olan Müberred ile Sa'leb arasındaki ilmî çekişmeyi ele aldık. Basra ve Kûfe ekolünün Müberred ve Sa'leb'e kadar geçirdiği süreci ortaya koyduktan sonra Bağdat'ta bu iki dilcinin ilmî faaliyetleri esnasında birbirleriyle münasebetlerini dile getirdik. Ayrıca iki dilci arasında cereyan eden tartışmalarından beş tanesine yer verdik.

Anahtar sözcükler: Basra, Kûfe, Müberred, Sa'leb.

ABSTRACT: In this article, scientific conflict between Mubarrad and Sa'leb who are the last two representatives of Basra and Kufa school is examined. Firstly, the process of schools of Basra and Kufa until the time of Mubarrad and Sa'leb is analyzed. Secondly, these two scholars relation with each other is explained during their scientific activities in Bagdad. In addition, five debates between above mentioned linguistic scientists are given a place in this paper.

Keyword: Basra, Kûfe, Müberred, Sa'leb

1. GİRİŞ

Arap dili tarihinde nahvin kurucusunun kim olduğu hususunda farklı isimler zikredilmektedir. Hz. 'Ali, Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688), Nasr b. 'Âsım (ö. 90/708), Yahyâ b. Ya'mer el-'Advânî (ö. 89/708), 'Abdurrahmân b. Hürmüz (ö. 117/735) ve daha sonraki dönemde yaşamış Basralı 'Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî¹ (ö. 127/744)'nin adları bu faaliyetleri bizzat yaptıkları şeklinde geçmektedir².

Nahiv ilminin esas ve kaidelerini Hz. 'Ali'nin kurduğuna dair iddialar, onun Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye vermiş olduğu küçük bir risaleden bahseden rivayetlere dayanır. Ebu'l-Esved bu hikâyeyi şöyle anlatır³:

"Bir gün Hz. 'Ali'nin yanına gittim. Bana bir kâğıt parçası çıkardı ve onda şöyle yazıyordu: "Söz ya isim, ya fiil ya da harftir. Harf bir mana için gelir." "Seni buna sevk eden nedir?" dedim. "Ailemden bazısının konuşmalarında bozulma gördüm. İnsanlara müracaat edebilecekleri, doğruyu yanlıştan ayırabilecekleri bir rehber olması için böyle bir şey yazmak istedim" diyerek bana cevap verdi. Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Mısır'da varrakların elinde Hz. 'Ali'nin Ebu'l-Esved'e verdiği bu parçayı gördüğünü söylemiştir."

el-Enbârî (ö. 577/1181), nahvin kurucusunun Hz. 'Ali olduğuna dair görüşünü belirttiikten sonra, Ebu'l-Esved'in "Nahvi Hz. 'Ali'den alarak tanımlarını türettim" şeklindeki sözüne yer vermiştir⁴.

** Arş. Gör. Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzincan/Türkiye, e-posta: asen@erzincan.edu.tr.

¹ Bkz. Hulûsi Kılıç, "İbn Ebû İshak", *DİA*, XVIII, 435.

² İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302; es-Sîrâfî, Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im el-Hafâcî-Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Mısır, s. 10-16; 'Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, 3.baskı, Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ, 1985, s. 21.

³ 'Ali b. Yûsuf İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1986, I, 40.

⁴ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 22.

Bir başka rivayette, Hz. ‘Ali Ebu’l-Esved’e içinde kelâmın isim, fiil ve harften oluştuğu şeklinde öz bilgilerin yer aldığı bir sahife vermiş ve ona dille ilgili kuralları bunun üzerine eklemesini istemiştir. Binaenaleyh malum sahife üzerine nasb edatlarını ekleyen Ebu’l-Esved, لکن edatını unutmuş buna karşılık Hz. ‘Ali kendisine لکن’yi de eklemesini söylemiştir⁵.

Ebu’l-‘Abbâs el-Müberred, nahvin kurucusu olarak, Ebu’l-Esved ed-Duelî’yi kabul eder. Müberred, Ebu’l-Esved’den, onun nahvi Hz. ‘Ali’den öğrendiği ve onun kendisine öğrettiği asıllar üzerinden devam ettiği şeklindeki sözünü nakletmiştir⁶.

Nahvin kurucusu olarak Hz. ‘Ali’yi görenler, onun bir şey ortaya koymasından ziyade Ebu’l-Esved’i teşvik etmesi ve ona yol göstermesiyle ilgili ve Hz. ‘Ali’ye izafe edilen küçük bir sahifeden bahseden rivayetlere dayanmaktadır. Söz konusu rivayetler değerlendirildiğinde, problemin farkına varması ve bu yönde birilerini harekete geçirmesi önemsenmekle beraber, Hz. ‘Ali’nin siyasî çalkantılarla yoğun biçimde meşgul olması sebebiyle sadece fikir verme ile yetinmesi ve bizzat telif işine girişmemiş olması daha makul görülmektedir⁷.

Ebu’t-Tayyib el-Lugavî⁸ (ö. 351/962), Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî⁹ (ö. 368/978) ve ez-Zubeydî¹⁰ (ö. 379/989) gibi erken dönem biyografi âlimleri ile Ebu’l-Abbâs Müberred gibi dilciler nahvin kurucusu olarak Ebu’l-Esved ed-Duelî’yi kabul ederler. Ebu’l-Esved Hz. ‘Ali’nin teşvikiyle başladığı vaz‘ işine¹¹ daha sonra Ziyâd b. Ebîhi’nin talimatıyla Kur’an’ın son harflerinin harekesini (i‘rab) koymuştur¹². Ebu’l-Esved’in bu ilmî gayretini nahiv ilminin tesisi olarak değil, sadece Kur’an’ın yanlış okunmasını engellemeye yönelik bir çaba olarak gören Ahmed Emîn ve Şevkî Dayf gibi edebiyatçılar, nahvin kuruluşunu İbn Ebî İshâk el-Hadramî ve Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ile Sîbeveyh’in (ö.180/796) hocası ‘İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) gibi âlimlerin yaşadığı daha sonraki döneme ircâ ederler¹³.

Ebu’l-Esved’in öğrencisi olan Nasr b. ‘Âsım¹⁴, kıraat âlimidir. Kıraat ilminde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Haccâc’ın isteği üzerine, mushaflarda benzer şekilde yazılan harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ilk defa uygulayanın Nasr b. ‘Âsım olduğuna, her beş ve on âyet sonlarına konan tahmîs ve ta‘şîr işaretlerinin de onun tarafından uygulandığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır¹⁵. Nahvin kurucusu olduğu dile getirilen Nasr b. ‘Âsım’ın yaptığı iş, Arap harflerine nokta koymakla sınırlıdır. Aynı görüşün ‘Abdurrahmân b. Hüzmüz için de söz konusu edildiği bilinmekte olup bu tür ifadelerin, adı geçen kişilerin Arap diline dair erken dönem çalışmalarına katkıda bulunduğu şekilde anlaşılması mümkündür¹⁶.

Netice olarak Kur’an-ı Kerim’in Hz. Osman zamanında çoğaltılmasının ardından hatasız okunması için nokta şeklindeki i‘rab hareketleriyle benzer harfleri birbirinden ayıran temyiz noktalarının konulması, bunun arkasından Kur’an’ın dilini bozulmaktan korumak amacıyla gramer çalışmalarının ve dolayısıyla nahiv disiplininin kurulmaya başlanması, Kur’an’ın

⁵ İbnu’l-Kıftî, *İnbâh*, I, 39.

⁶ ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn ve l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, 2. baskı, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1392/1983, s. 21.

⁷ Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 302; Soner Gündüzöz, *Sibeveyh’te Kelime Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 19.

⁸ Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, s. 6.

⁹ Hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Demir, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî*, Yenda, İstanbul, 2009.

¹⁰ ez-Zubeydî, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn*, s. 19.

¹¹ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 18.

¹² İbnu’l-Kıftî, *İnbâh*, I, 40.

¹³ Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, Mektebetu’l-Usre, Kahire, 1998, II, 285-290; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Me‘ârif, 9. Baskı, Kahire, 2005, s. 13-17.

¹⁴ ez-Zubeydî, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn*, s. 27.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, “Nasr b. ‘Âsım”, *DİA*, XXXII, 414.

¹⁶ Altıkulaç, “Nasr b. ‘Âsım”, *DİA*, XXXII, 413.

kıraatini ve dilini koruma gayretiyle gerçekleşmiş bir gelişme olarak Ebu'l-Esved devrini göstermektedir¹⁷.

Basra'da¹⁸ Ebu'l-Esved ed-Düelî¹⁹ eliyle kurulan Nahiv ilmini, Ebu'l-Esved'ten Yahya b. Ya'mer, 'Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), Nasr b. 'Âsım, 'Atâ b. Ebu'l-Esved ve diğerleri almıştır²⁰. Bu nesilden sonra, bunlara talebelik yapan İbn Ebî İshâk el-Hadramî ve İsâ b. Ömer es-Sekafî gibi iki önemli ismi özellikle zikretmemiz gerekir.

Kıraat ve Nahiv âlimi İbn Ebî İshâk'ın, kıyası ve illeti nahivde ilk uygulayan kişi olması hasebiyle Nahiv tarihinde önemli bir yeri vardır. Çağdaş yazarlar Ahmed Emîn ve Şevkî Dayf tarafından nahiv ilminin kurucusu olarak kabul edilir²¹. Yûnus b. Habîb²² (ö. 182/798) onun Nahivde bir derya olduğunu söyler²³. İbn Ebî İshâk ve öğrencisi 'İsâ b. Ömer es-Sekafî ile beraber, tercüme faaliyetlerinin de etkisiyle, Aristo mantığından etkilenilerek, Nahve kıyas ve illetin girdiği ve Nahvin bilimsel hüviyet kazandığı döneme girilmiştir²⁴. Basra Nahiv ekolünün önemli dilcilerinden Halîl b. Ahmed'in hocası 'İsâ b. Ömer es-Sekafî, Nahivle ilgili bilgileri İbn Ebî İshâk'tan almıştır. O, Nahiv alanında ilk telif yapan kişi olarak kabul edilir²⁵. Aynı tabakadan kabul edebileceğimiz, İbn Ebî İshâk, İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû 'Amr b. el-'Alâ²⁶ (ö. 154/771) ve Yûnus b. Habîb gibi âlimlerin ortak özellikleri aynı zamanda Kur'an kıraatıyla ilgilenmiş olmalarıdır.

Hicrî I. asrın ikinci yarısıyla beraber Basralı dilciler tarafından ortaya konulan Arap Nahvi ile ilgili çalışmalar, bir asır sonra Kûfe'de Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 190/805) tarafından başlatılmıştır. Aynı dönemde Kûfe'de yapılan Nahivle ilgili bu faaliyetlerle beraber, Basra'da Halîl b. Ahmed ve öğrencisi Sîbeveyh tarafından sürdürülen Nahiv çalışmaları Nahvin gelişim evresini oluşturmaktadır²⁷. Ru'âsî'den sonra gelen Kûfeli dilciler Kisâî²⁸ (ö. 189/805) ve Ferrâ' (ö. 207/823) ile birlikte Kûfe Nahiv ekolü ile Basra Nahiv ekolünün²⁹ sınırları iyice belirginleşmiştir³⁰. İki ekol arasında ilk ihtilaf Ebû Ca'fer er-Ru'âsî ve Basralı Halîl b. Ahmed ile başlamıştır. Hârûnu'r-Reşîd'in emriyle Vezir Yahya el-Bermekî'nin huzurunda Kisâî ile Sîbeveyh arasında geçen ve "Zunbûriyye"³¹ olarak bilinen tartışma da oldukça meşhurdur³².

¹⁷ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302.

¹⁸ Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Târîhi*, I, İstanbul, 1996, s. 243-256; Hulûsi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 117-118.

¹⁹ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebû'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, X, 311-313.

²⁰ İbnü'l-Kıfî, *İnbâh*, II, 382; Soner Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *OMÜİFD*, sy. 9 (1997), s. 292.

²¹ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 285-290; Dayf, *el-Medâris*, s. 13-17.

²² Ali Bulut, "Yûnus b. Habîb", *DİA*, XLIII, 606-607; Ali Bulut, "Yûnus b. Habîb ve Nahivdeki Yöntemi", *OMÜİFD*, sy. 18-19 (2005), s. 237-264.

²³ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin*, s. 31-32.

²⁴ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 293; Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302.

²⁵ Hüseyin Tural, "'İsâ b. Ömer", *DİA*, XXII, s. 485; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'n-Nehda, Kahire, ts., s. 364-365.

²⁶ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA*, X, 94-97.

²⁷ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302.

²⁸ Bkz. Nevin Karabela, *Ali b. Hamza el-Kisâî ve Nahiv İlmindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1996.

²⁹ Arap dil mektepleri hakkında bkz. Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yay., 2. baskı, Ankara, 2012, s. 100-115; Kenan Demirayak-Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, 2001; İnci Koçak, "Basra ve Kûfe Mektepleri", *Doğu Dilleri*, II/4 (1981) s. 143-155; Ignace Goldziher, "Arap Dili Mektepleri", çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (1990), s. 329-344.

³⁰ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, XXVI, 345.

³¹ Nevin Karabela, "Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı", *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2 (Güz 2001), s. 257-264.

³² ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ'*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, 2. Baskı, Kahire, 1420/1999, s. 9-10.

Kûfe mektebi H. II. yüzyılın sonlarına doğru Kisâî ve Ferrâ' ile Basra mektebinden tamamen bağımsız hâle gelmiştir. Özellikle Ferrâ' tarafından ortaya konan özgün terimler, kurallar ve ölçülerle Kûfe grameri zirvesine ulaşmıştır. Bu bakımdan Kûfe mektebinin gerçek lideri Ferrâ sayılır³³. Kûfe mektebinin bağımsızlığı H. III. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sa'leb'in vefatıyla birlikte (ö. 291/904) Kûfe mektebi ve gramer çalışmaları duraklamış, yerini Bağdat mektebi almıştır. Kisâî ve Ferrâ'ya Basralı Halil ve Sibeveyh'e muhalefet etme çığırını açan, dolayısıyla Kûfe gramer mektebinin teşekkülünde önemli rol oynayan dilci Basralı Ahfeş el-Evsat olmuştur. Ahfeş otuz kadar meselede Halil ve Sibeveyh'e muhalefet ederek Kisâî, Ferrâ' ve diğer Kûfeli gramercilerle ittifak etmiştir. Ayrıca Kûfeliler'e şaz kıraat, şiir, lügat ve rivayetlerle istişhâdın kapısını da Ahfeş açmıştır³⁴.

Lügat, gramer, musiki gibi ilimlerle uğraşmış olan Halil b. Ahmed, kendisinden önce gelen 'Îsâ b. Ömer, Ebû 'Amr b. el-'Alâ' ve Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) gibi Basralı Nahivcilerden ders almıştır. Halil denince ilk akla gelenler; onun Ebu'l-Esvet tarafından konulan nokta şeklindeki hareketleri günümüzde kullanılan şekle dönüştürmesi, aruz sistemini kurması ve *Kitâbu'l-'Ayn* isimli sözlüğünde harfleri mahreçlerine göre sıralaması ve bu sözlükte kalb sistemini kullanmasıdır. Öğrencisi Sibeveyh'in önceki âlimlerin oluşturduğu dil birikimini kendi tecrübesiyle yoğurarak oluşturduğu ve sonraki dönemlerde nahivcilere yön veren *el-Kitâb*'ı, Halil'in derslerinde tuttuğu notlarla oluşturmuştur. Sibeveyh, Kisâî, Ferrâ gibi devrin önemli nahivcileri Halil'den ders almışlardır³⁵.

Halil b. Ahmed'in talebesi Fars asıllı Sibeveyh, ayrıca Yunus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Ebû 'Amr b. el-'Alâ', 'Îsâ b. Ömer es-Sekâfi gibi nahivcilerden de ders almıştır. Onun nahiv alanında en büyük faaliyeti *el-Kitâb* isimli eseri telif etmesidir. *el-Kitâb*, başta müellifin Halil'den okuduğu 'Îsâ b. Ömer'e ait *el-Câmi'* ve *el-İkmâl* olmak üzere yaklaşık bir buçuk asırlık Nahiv, Sarf, Kıraat ve Fonetik sahaslarındaki gelişim ve birikimin özetidir. Ana malzemesiyle usul ve meselelerini Halil'e ait bilgilerin şekillendirdiği *el-Kitâb*, müellifin başka üstatlardan yaptığı nakillerle bedevilerden dinlediği fikirlere kendi fikirlerini de katıp, konu ve meseleleri tertip ve tasnif etmesiyle meydana gelmiştir. *el-Kitâb*, Sibeveyh'in öğrencisi Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) tarafından Cermî (ö. 225/839), Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 248/862) ve 'Ali b. Hamza el-Kisâî'ye okutulmuştur³⁶.

Başta Kûfe dil mektebinin iki meşhur dilcisi, Kisâî ve Ferrâ' olmak üzere birçok dilci ve edebiyatçının çıktığı Kûfe, tıpkı Basra gibi hicrî III. yüzyılın ortalarından itibaren önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren, başta Basra ve Kûfe olmak üzere çeşitli şehirlerden gelen dil ve edebiyat bilginlerinin Bağdat'ı yeni bir merkez hâline getirdiklerini görmekteyiz. Burada iki ekolün son temsilcileri olarak kabul edilen Basralı Müberred ile Kûfeli Sa'leb'in bu dönem Bağdat'taki dil çalışmalarının odak noktasında olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

H. 210 senesinde Basra'da doğan³⁷ Müberred, başta Basra olmak üzere, bir dönem bulunduğu Sâmerâ ve Bağdat'ta Şiir, Hadis, Tarih, Ensab gibi alanlarda sahasında meşhur birçok âlimden istifade etmiştir. Bu durum, Müberred'in kendisinden nakil yaptığı âlimlerin sayısının çokluğundan anlaşılmaktadır. Bununla beraber Arap nahvi sahasındaki eserlerinin çokluğundan yola çıkarak onun dilcilik yönünün ön planda olduğunu söyleyebiliriz³⁸.

³³ Dayf, *el-Medâris*, s. 155-156.

³⁴ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, XXVI, 345-346.

³⁵ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *DİA*, XV, 309-311; Ayrıca bkz. Ahmet Yüksel, İlk Dönem Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halil b. Ahmed Örneği, *OMÜİFD*, sy. 10 (2003), s. 135-151.

³⁶ M. Reşit Özbalkıç, "Sibeveyhi", *DİA*, XXXVII, 130-134.

³⁷ İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, nşr. 'Abdusselâm Hârûn, 5. baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1982, II, 377.

³⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 87; es-Sem'ânî, Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, I-V, nşr. 'Abdullah 'Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut, I, 513.

Müberred'in en meşhur eserleri *el-Kâmil* ve *el-Muktedab*'dır. Sıbeveyh'in *el-Kitâb*'ı ile nahiv sahasındaki ilmî birikimini elde eden Müberred'in *el-Muktedab*'ı *el-Kitâb*'a içerik ve üslûp yönünden birçok benzerlikler göstermesinin yanı sıra, yaklaşık bir asır sonra yazılmış olmakla beraber söz konusu sürede sahadaki gelişimi aktarması açısından eşsiz bir eserdir. Ayrıca *el-Kâmil*, Müberred'in Arap edebiyatının dört temel eserinden biri olarak görülmektedir³⁹.

H. 200 senesinde dünyaya gelen Sa'leb'in⁴⁰, küçük yaşta babası tarafından kâtiplerden okuma yazma öğrenmesi için onların yanına götürüldüğü⁴¹, henüz dokuz yaşında iken Kur'ân'ı ezberlediği ve dil ve edebiyat âlimlerinin halkalarına katıldığı kaynaklarda zikredilmektedir⁴². Sa'leb'in ayrıca, on sekiz yaşında Ferrâ'nın kitaplarını okumaya başladığı, yirmi beş yaşına geldiğinde artık Ferrâ'nın kitaplarından okumadığı bir şey kalmadığı ki, bütün kitaplarını hatta konuların kitaptaki yerlerini dahi ezberleyip öğrendiği de nakledilmiştir⁴³.

Muhammed b. Ziyâd el-A'râbî (ö. 231/845), 'Alî b. Muğîre el-Esrem (ö. 232/846), Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (ö. 232/846), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Seleme b. Âsım (ö. 270/883) gibi hocalardan ders alan Sa'leb'in öğrencileri arasında, İbrâhîm b. Keysân (ö. 320/932), Ahfeş 'Alî b. Süleyman (ö. 316/927), Niftaveyh (ö. 323/935) sayılabilir.

Kaynaklarda kırkta fazla eserinin olduğu görülen Sa'leb'in, söz konusu eserlerinin çoğu, günümüze ulaşmamıştır. *el-Fasîh*, *Kavâ'idu's-Şi'r* ve *Mecâlisu Sa'leb* günümüze ulaşan meşhur eserleridir.

Bağdat'ta Müberred ve Sa'leb'in her ikisinden de ders alan bir çok dil alimi yetişmiştir. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Keysân (ö. 320/932), Ahfeş 'Alî b. Süleyman (ö. 316/927), Niftaveyh (ö. 323/935) bu dilcilerden bazılarıdır. bu iki alimden ders alan Bağdatlı dilciler, aynı zamanda, Basra ve Kûfe dil okullarının görüşlerini de mezcederek Bağdat dil ekolünün temsilcileri olmuşlardır. Nahvin Sa'leb ve Müberred'e kadar geçirdiği süreci yansıtması bakımından aşağıdaki tablo önemlidir⁴⁴:

³⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, nşr. 'Abdullah M. Derviş, Dâru Ya'rub, Dımaşk, 1425/2004, II, 376-377.

⁴⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, I-XX, nşr. Ahmed Ferîd Rifâ'î, Kahire, 1936-38, V, 108.

⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, V, 108.

⁴² ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, s. 141; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, V, 107; Fikri Güney, *Ebu'l-'Abbâs Sa'leb: Hayatı, Eserleri ve Arap Dilindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011, s. 32.

⁴³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XVII, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1.baskı, Beyrut, 2001, VI, 448-449.

⁴⁴ eş-Şeyh Muhammed Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2.baskı, Kahire, 1995, s. 69.

<u>Ebu'l-Esved ed-Dueli (ö. 69/688)</u>	
(I. Tabaka Basrahlilar)	
Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708)	'Abdurrahmân b. Hüzmür el-A'rac (ö. 117/735) 'Abbesse b. Ma'dân el-Fil Nasr b. 'Asim (ö. 89/708) (ö. 100/719)
(II. Tabaka Basrahlilar)	
Ebü 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771)	'İsa b. Omer (ö. 149/766) İbn Ebî İshâk (ö. 117/735)
(I. Tabaka Küfeliiler)	
Mu'âz b. Müslim el-Herrâ (ö. Ebü Ca'fer er-Ku'âsi (ö. 187/803) 187/803)	Yûnus b. Habib (ö. 182/798) el-Halîl b. Ahmed (ö. el-Abîf es-Ekber (ö. 177/793)
(II. Tabaka Küfeliiler)	
el-Kusâi (ö. 189/803)	Ebü Zeyd Sa'îd b. Evs el-Ensâri (ö. 202/817) Sibeveyh (ö. 180/796) el-Yezîdi (ö. 202/817)
(III. Tabaka Küfeliiler)	
'Ali b. el-Mübârek el-Lahvâni (ö. 220/835)	Ali b. Hasan el-Ahmer (ö. 210/825) Kutrub (ö. 210/825) el-Abîf es-Evsat (ö. 215/830)
(IV. Tabaka Küfeliiler)	
İbnü s-Sikkîr (ö. 244/858)	Muhammed b. Ahmed et-Tuvâl (ö. 243/857) Darîr (ö. 231/845) Muhammed b. Sa'dân ed- el-Kıvrâsi (ö. 257/871)
(V. Tabaka Küfeliiler)	
Sa'leb (ö. 291/904)	el-Mübarred (ö. 286/900)

1.1. Müberred'in Bağdat'a Gelişi

Müberred, hâlife Mütevekkil'in davetiyle gittiği Sâmerâ'dan H. 247'de halifenin vefatıyla Bağdat'a dönmüş ve ömrünün geri kalan kısmını Bağdat'ta ilim faaliyetleri ile geçirmiştir. Bu dönemde Bağdat'ta Nahiv konusunda Kûfeli dilci Sa'leb birçok talebesi olan meşhur bir âlimdi. Ancak Müberred zamanla nahiv alanında yetkinliğini göstererek ilim halkasını genişletmiştir. Müberred'in Bağdat'a ilk olarak gelip tanınmaya başlaması ile ilgili şu hadise anlatılır:

“Mütevekkil'in ölümünün ardından Müberred, hiç tanımadığı bir şehir olan Bağdat'a gelir. Orada bir Cuma namazından sonra etrafında birkaç kimsenin toplanacağı bir yere oturur. O birkaç kişiyle ilmî sohbe başlamak için ağızlarını arar. Fakat onların ilmen seviyelerinin düşük olduğuna kanaat getirince, muhabbette sesini yükselterek etrafa kendisinin soru sorulan bir âlim olduğu algısını yayar ve bu şekilde halkasını genişletir⁴⁵.”

Müberred'in bu durumunu gözlemlemeye başlayan Sa'leb, onun halkasının genişlediğini fark edince, Zeccâc ve İbn Hayyât (ö. 320/932) gibi öğrencilerini yanlarına birkaç kimseyi daha katarak gönderir. Onlara Müberred'in halkasını dağıtmalarını emreder. Bunun üzerine Müberred'in yanına vardıklarında Zeccâc, onunla münazaraya girmeyi ister. Müberred, bunu kabul eder. Zeccâc, ilk soruyu sorar. Müberred'in verdiği cevap karşısında Zeccâc yanındaki arkadaşlarının verilen cevap karşısındaki şaşkınlıklarını fark eder. Müberred'e tam on dört soru yönelten Zeccâc aldığı cevaplar karşısında, arkadaşlarına dönerek onların Sa'leb'in yanına dönmelerini söyler. Kendisinin dönmeyip Müberred'in halkasına katılacağını söylemesi üzerine arkadaşları Zeccâc'ı ayıplarlar⁴⁶.

Müberred ve Sa'leb, Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerinden tercih etme metodunu benimseyen Bağdat dil ekolünün kurulmasına öncülük etmişlerdir⁴⁷. Müberred, Bağdatta geçirdiği bu süreçte, birçok dilci yetiştirmiş ve Sa'leb'le beraber Bağdat'ın ilim merkezi olmasına önemli katkılar sunmuştur.

2. Müberred-Sa'leb Rekabeti

Zamanla Basra dil mektebinin en önemli âlimlerinden biri hâline gelen Müberred'in Kûfe ekolüne mensup Sa'leb ile olan münazaraları oldukça meşhurdur. Genelde Sa'leb ile olan tartışmalarında önde olan Müberred, bu şekilde kendi ekolünün önemli bir müdafii olmuştur. Bağdat'ta aynı dönemde yaşamış bu iki âlimin her ikisinden de ders alan birçok kişi olmuştur. Devirlerinin Bağdat'ta en önemli iki âlimi olduklarını Ebû Bekr b. Ebi'l-Ezher'in şu şiirinden anlamaktayız⁴⁸: (Mütekârib)

⁴⁵ İbnü'l-Kiftî, *İnbâh*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1986, III, 249.

⁴⁶ İbnü'l-Kiftî, *İnbâh*, III, 250.

⁴⁷ Mahmûd Husnî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 49, 115.

⁴⁸ İbn Hallikân, Muahmmmed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, IV, 314; Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, XVIII, 114-115; İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., II, 190-191.

- 1 أَيْطَالِبُ الْعِلْمِ لَا تَجْهَأُنْ وَعُذُّ بِالْمُبَرِّدِ أَوْ تُعْلَبُ
 -2 تَجْدُ عِنْدَ هَذِينَ عِلْمَ الْوَرَى فَلَا تُنْكَ كَالْجَمَلِ الْأَجْرَبِ
 -3 غُلُومُ الْخَلَائِقِ مَقْرُونَةٌ بِهِذِينَ فِي الشَّرْقِ وَالْمَغْرِبِ

1- Ey ilim talebesi, sakın cahil olma, Müberred veya Sa'leb'e sığın

2- Kâinatın ilmini ikisinde bulursun, uyuz deve gibi olma

3- Bilesin ki, yaratılmışların ilmi şarkta ve garpta bu ikisinde mevcuttur⁴⁹.

Müberred, Basra ekolünün imamı iken, Sa'leb Kûfe ekolünün imamıdır⁵⁰. Bu iki farklı ekolün önderleri arasındaki kutuplaşmanın öğrencilerine de sirayet ettiğini Zeccâc'ın şu rivayetinden anlıyoruz:

“Müberred Bağdat'a gelince, onunla tartışmak için ben de yanına gittim. Orada Ebu'l-'Abbâs Sa'leb'den ders alıyordum, dolayısıyla Müberred'i zor duruma düşürmeye karar vermiştim. Onunla tartışmaya başlayınca beni delillere boğdu, illetleri söylememi istedi. Benden öyle şeyler sordu ki; cevaplarını veremeyecek duruma geldim. Bu vesile ile onun âlim, fazıl ve büyük bir akla sahip olduğuna kesin kanaat getirdim. Bundan sonra da artık ondan ayrılmadım. Müberred, Sa'leb ile münâzara etmekten hoşlanır ancak, Sa'leb bundan hoşlanmazdı⁵¹.” İkisinin çok fazla bir araya gelmemesi bazılarının söylediği şu sözde görüldüğü gibi mesel olmuştur⁵²: (Tavîl)

فَأَبْدَانُنَا فِي بِلْدَةِ الْبِقَاؤِنَا عَسِيرٌ كَالْتِقَاءِ ثَعْلَبٍ وَالْمُبَرِّدِ

Bedenlerimiz aynı şehirdedir fakat buluşmamız Sa'leb ve Müberred'in buluşması gibi zordur.

Yukarıdaki rivayetin son kısmında da ifade edildiği gibi, Müberred, delil getirmede maharetli bir âlimdi. Bu konuda Sa'leb'den üstün olduğu aralarında geçen Mumtehine suresinin 4. ayetindeki بُرَاءٌ kelimesindeki hemze üzerindeki tartışmalarından anlaşılmaktadır. Bu kelimeyle ilgili iki farklı lügatın olduğunu ifade eden Müberred'e karşılık, Sa'leb'in bir bedevî kadından farklı bir şekilde işittiğini söylemesi üzerine, Müberred, “Allah'ın kitabı ve Arapların icmâ'ı akılsız bir bedevî kadının sözüyle terk edilemez” demiştir⁵³.

Müberred'i gördükten sonra, Sa'leb'i bırakıp Müberred'den öğrenimine devam eden birçok dilci olmasına karşın, yaşadıkları devirde genelde her iki âlimin birikiminden faydalanmayı tercih eden Arap dili âlimi pek çoktur. Basra dil mektebinin son büyük dilcisi olarak kabul edilen Müberred ile Kûfe dil okulunun son âlimi Sa'leb, okuttukları öğrencilerle Bağdat dil mektebinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu iki âlimin, ekollerini temsil etmede girdikleri mücadele sırasında birbirlerine besledikleri olumsuz duyguları çeşitli şekillerde ifade

⁴⁹ Kahyaoğlu, Yasin, “Ebu'l-'Abbâs el-Müberred'in Hayatı İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl: III, sy. 10 (2003), s. 89.

⁵⁰ Bkz. İsmail Durmuş, “Sa'leb”, *DİA*, XXXVI, 25-27.

⁵¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 117-118.

⁵² Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 114.

⁵³ ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, s. 94; Dursun Ali Türkmen, *Arap Dilbilimcisi Zeccâcî ve “Mecâlisu'l-'Ulemâ”sında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 38.

ettiklerini görmekteyiz. Burada Müberred'in Sa'leb'in kendisi hakkında ileri geri konuştuğunu duyunca söylediği şu şiiri akla gelmektedir⁵⁴: (Remel)

- 1- رُبَّ مَنْ يَعْنِيهِ خَالِي وَهُوَ لَا يَجْرِي بِي إِلَى
2- قَلْبِهِ مَالُنْ وَمَيِّ وَفُوَادِي مِنْهُ خَالِي

1- Benimle ilgilenen bir kimse var ki, o benim akluma bile gelmez.

2- Onun kalbi benimle doludur fakat gönlümde yeri yoktur.

Bu iki âlim arasında devrin dilcileri tarafından kıyaslama yapıldığı ve tercihte bulunulduğu olmuştur. Her ikisinin de talebesi ve Sa'leb'in damadı olan Ebû 'Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/902), Sa'leb'in Müberred'le bir araya gelmekten çekinmesinin sebebini, Müberred'in üslûbunun güzel, dilinin fasih ve sade oluşuna bağlamaktadır⁵⁵. Ayrıca Ebû Ali ed-Dîneverî, kendisine, niçin Müberred'in Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını Sa'leb'den daha iyi bildiği sorulduğunda, "Müberred'in *el-Kitâb*'ı âlimlerden öğrendiği, Sa'leb'in ise kendi kendine öğrendiği" şeklinde cevap vermiştir⁵⁶. İki âlimi kıyaslayanlar arasında muhdes şairlerden Ahmed b. 'Abdusselâm da vardır. Onun bu husustaki şiiri şöyledir⁵⁷: (Vâfir)

- 1- رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ يَزِيدَ يَسْمُو
2- جَلِيسُ خَلَائِفٍ وَغَذِيٌّ مَالِكِ
3- وَفَتِيَانِيَّةُ الظَّرْفَاءِ فِيهِ
4- وَيُنْثَرُ إِنْ أَجَالَ الفِكْرُ دُرّاً
5- وَكَانَ الشِّعْرُ قَدْ أُوْدِيَ فَأَحْيَا
6- وَقَالُوا ثَعْلَبُ رَجُلٌ عَلِيمٌ
7- وَقَالُوا ثَعْلَبُ يُفْتِي وَيُؤَلِّي
8- وَهَذَا فِي مَقَالِكَ مُسْتَحْيَاً
إِلَى الْخَيْرَاتِ فِي جَاهٍ وَقَدَرِ
وَأَعْلَمُ مَنْ رَأَيْتُ بِكُلِّ أَمْرٍ
وَأَبْهَةَ الْكَبِيرِ بَعِيرِ كَبْرٍ
وَيَنْثَرُ لَوْلَا مَنْ غَيْرِ فِكْرٍ
أَبُو الْعَبَّاسِ دَارِسَ كُلِّ شِعْرٍ
وَأَيْنَ النَّجْمِ مَنْ شَمْسٍ وَبَدْرٍ
وَأَيْنَ الثَّعْلَبَانِ مِنَ الْهَزْبِ
تُسَبَّهَ جَدولاً وَشَالاً بِبَحْرِ

1- Muhammed b. Yezîd'i, bulunduğu mevkide, imkânlarıyla, hayırlı işlere doğru yükselirken gördüm.

2- O, Halifelerin devamlı arkadaşı ve perverdesidir. O her hususta, gördüklerimin en âlimidir.

3- Onda zarîf kimselerin mertliği, kibirsiz büyüğün parlaklığı vardır.

4- Düşünürse inciler şaçar, hafızasını zorlamadan inci serper.

5- Şiir unutulmuştu, Ebu'l-Abbâs unutulmaya yüz tutan her şiiri ihya etti.

6- "Sa'leb bilgili bir adamdır" dediler. Yıldız nerede? Güneş ve ay nerede?

7- "Sa'leb fakih ve müstemlîdir" dediler. Arslan karşısında iki tilki ne yapabilir?

⁵⁴ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 120.

⁵⁵ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 118.

⁵⁶ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, II, 240.

⁵⁷ es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn*, s. 77-78.

8- Bu söz, imkânsızdır, küçük bir su birikintisi, denize benzetilir mi⁵⁸?

Müberred ve Sa'leb arasında böyle büyük bir mücadele olmasına rağmen, her an birbirlerine karşı kişisel bir düşmanlık beslememekteydiler. Yolda karşılaştıklarında birbirlerinin hatırlarını sorarlardı⁵⁹. Müberred, aralarındaki çekişmeye rağmen, Sa'leb'i övmüş ve Kûfelilerin en âlimi Sa'leb'dir demiştir. Kendisine el-Ferrâ' (ö.761-822) hatırlatıldığında: "O, Sa'leb'in onda biri dahi olamaz" demiştir⁶⁰. Hatta Sa'leb Müberred'in ölümü üzerine onu methettiği şu şiiri söylemiştir⁶¹: (Kâmil)

1- ذَهَبَ الْمُبَرِّدُ وَأَنْفَضَتْ أَيَّامُهُ	وَلَيَذْهَبَنَّ مَعَ الْمُبَرِّدِ ثَلْعَابُ
2- بَيْتٌ مِنَ الْأَدَابِ أَضْحَى نِصْفَهُ	خَرِبًا وَبَاقِي النَّصْفِ مِنْهُ سَيَّخَرِبُ
3- فَابْكُوا لِمَا سَلَبَ الزَّمَانُ وَوَطِنُوا	لِلدَّهْرِ أَنْفُسَكُمْ عَلَى مَا يَسْتَأْتِبُ
4- وَتَزَوَّدُوا مِنْ ثَعْلَبٍ فَيَكْأَسُ مَا	شَرِبَ الْمُبَرِّدُ عَنْ قَرِيبٍ يَشْرَبُ
5- أَوْصِيكُمْ أَنْ تَكْتُبُوا أَنْفَاسَهُ	إِنْ كَانَتْ الْأَنْفَاسُ مِمَّا يُكْتَبُ

1- Müberred gitti, günleri sona erdi. Sa'leb de ona kavuşsun.

2- Edeb abidesinin yarısı mahvoldu, diğer yarısı da harap olacak.

3- Zamanın alıp götürdüğü kimse için ağlayın ve kendinizi şimdiden onun kaldırıp götürceği şeye hazırlayın.

4- Sa'leb'den istifade edin, o da Müberred'in içtiği kadehten içecek.

5- Yazmak mümkünse, onun nefeslerini de yazın⁶².

2.1. Müberred ile Sa'leb'in Dile Dair Tartışmaları

Müberred ile Sa'leb arasında Bağdat valisi Muhammed b. Abdullah (ö. 253/867) huzurunda Arap dilinin birçok sahasında münazaralar olmuştur. Bunların bir kısmını Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)'nin *Mecâlisu'l-'Ulemâ*'sında bulmaktayız.

2.1.1. Tâ (ت) Harfinin Vâv (و) Harfine Dönüşmesi

İbdâl, Araplarca âdet olduğu üzere kelimedeki bir harfi, başka bir harfle değiştirmek ve yerine yeni harfi ikame etme faaliyetidir⁶³. İbdâl olgusuna dair tâ'nın vâv'a ibdâli konusu Sa'leb ile Müberred arasında tartışılmıştır.

⁵⁸ Furat, *Al-Mubarrad*, s. 46.

⁵⁹ İbnu'l-Kiftî, *İnbâh*, I, 184.

⁶⁰ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 174.

⁶¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XIX, 120.

⁶² Furat, *Al-Mubarrad*, s. 44.

⁶³ İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabîyye ve Mesâlihî ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1997, s. 154; Ayrıca bkz. Özbalkıç, M. Reşit, "Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdâl-İ'lâl-İdgâm-Kalb)", *DEÜİFD*, , sy. 39 (2014/1), s. 277-300.

Emîr Muhammed b. 'Abdullah b. Tâhir'in huzurunda cereyan eden münâzarada Sa'leb, (توراة) kelimesinin vezninin تَفَعَّلَ olduğunu söyleyince, Abdullah b. Tahir, Müberred'e dönerek onun bu konudaki görüşünü sorar. Buna cevaben Müberred, Arapça'da تَفَعَّلَ vezninin çok az kullanıldığını söyler ve bu kalıptan gelen kelimeye örnek olarak تَنَقَّلَ (dişi tilki)'yi verir. Müberred'e göre, توراة kelimesinin vezni فَوْعَلَةٌ olup, aslı da وَوَرِيَّةٌ şeklindedir. Burada yâ harfi harekeli olup öncesi fethalı olduğundan elife dönüşmüştür. Ardından birinci vâv harfi tâ harfine dönüşmüştür⁶⁴.

2.1.2. İsm-i Fâilin Amel Etmesi

Zeccâci, *Mecâlisu'l-Ulema*'sındaki son mecliste Müberred ile Sa'leb arasında geçen ism-i fâile dair tartışmaya yer vermiştir.

Sa'leb, Ferrâ'nın ne o tarafı ne de bu tarafı tuttuğunu söyledikten sonra ondan زَيْدٌ طَعَامَكَ أَكَلٌ örneğindeki أَكَلٌ ism-i fâili için lafzen isim, manen fiil olduğu görüşünü aktarmıştır. Müberred ise, Ferrâ'nın bu görüşünü teyit ederek, أَكَلٌ kelimesinin isim olup يفعل - فعل gibi amel edeceğini ifade etmiştir. Sa'leb'in أَكَلٌ رأيت طَعَامَكَ إِكْلًا demenin doğru olup olmadığını sorusuna Müberred, bu sözün doğru olduğunu söylerken, Sa'leb, hayır bu söz yanlış, demiştir⁶⁵.

2.1.3. Bir Nesnenin Sifatının Başka Bir İsme Bitişmesi

Ebu'l-Abbas el-Müberred ile Ebu'l-Abbas Sa'leb İmriulkays'ın şu şiirini tartışır:

لَهَا مَتْنَانِ حَظَاتَا كَمَا أَكَبَّ عَلَى سَاعِدِيهِ النَّمْرُ

Kaplanın kolları üzerine çöktüğü hâli gibi, bindiği atın belinin sağında ve solunda etli ve sert kalçaları var.

Sa'leb'in anlattığına göre o bir gün emir 'Abdullah b. Tâhir'in yanına vardı. Emir'in yanında Müberred ve bir grup vardı. Emir Müberred'e beyitteki حَظَاتَا kelimesini sordu. Müberred, "Emir, حَظَاتَا kelimesinin كما'ya muzâf olduğunu düşünüyor" dedi. Sa'leb böyle bir görüşü kimse dile getirmemiştir, dedi. Ardından Müberred, bu Sîbeveyh'in sözüdür deyince, Sa'leb emire dönerek, hayır Sîbeveyh asla böyle bir şey söylememiştir, dilerseniz kitabına bakabilirsiniz, dedi. Müberred, emire dönerek, bu hususta Sîbeveyh'in kitabına ihtiyacımız yok. Arap, مرثٌ بِالزَّيْدَيْنِ طَرِيفِيْ عَمْرُو "Amr'ın iki ilgi çekicisi olan iki Zeyd'e uğradım" şeklinde Zeyd'lerin sıfatı olan طريفين kelimesini başka bir kelime olan Amr'a muzaf yapar mı? Emir, hayır Araplar böyle bir kullanıma gitmezler, dedi ve Müberred'e döndü. Müberred ise, bir şey söylemeden, baktı⁶⁶.

2.1.4. Benzetme Edatı Kâf (ك) 'ın Misl (مثل) İle Birleşmesi

Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in anlattığına göre, o bir gün Muhammed b. 'Abdullah b. Tâhir'in evine gitmişti. Evde Müberred ve 'Ali b. 'Abdulgaffâr da vardı. 'Ali b. 'Abdulgaffâr, sizi bir arada bulmuşken bir soru sormak istiyorum, dedi. Sa'leb, sor, dedi. 'Ali b. 'Abdulgaffâr, ليس كمثلته ayetinin anlamını sordu. Sa'leb, ليس كمثلته ile ليس كمثلته'nin anlamının aynı olduğunu, Arapların kâf'ın da isim gibi olduğunu belirtmek için مثل kelimesinin başına onu getirdiklerini ve kastedilenin, مثل مثل yani hiçbir şeyin onun ne dengi ne de benzeri olduğunu ifade etti. 'Ali b. 'Abdulgaffâr, Müberred'e döndü ve ona, evet bu ikna edici bir cevaptır fakat, bir daha böyle bir araya gelip emirin huzuruna çıktığımızda, bana hatırlat, birkaç şey daha eklemek istiyorum, dedi. Müberred, tamam, fakat emirin toplantısında onun izni olmadan bu konuyu nasıl açacağız iyisi mi sen, ne diyeceksen şimdi söyle, dedi. 'Ali b. 'Abdulgaffâr bunun üzerine, ben emire senden

⁶⁴ ez-Zeccâci, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, (Meclis: 55) s. 95.

⁶⁵ ez-Zeccâci, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, (Meclis: 50) s. 85.

⁶⁶ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, V, 111.

⁶⁷ Şûrâ', 42/11.

daha yakınım, bir yolunu bulup konuyu açarım, dedi. Nakledildiğine göre, sorunun cevabından geriye kalan, kâf harfinin tekid anlamı taşıdığı şekildeydi⁶⁸.

2.1.5. Men (من) Ve Çeşitleri

Müberred, Muhammed b. ‘Abdullah’a من’in kaç çeşit olduğunu anlatmaya başlayacağı esnâda, Sa‘leb araya girerek, من’in nefiy için de kullanılabilceğini söyledi. Ardından Müberred, bunun yanlış olduğunu söyleyince, Sa‘leb Ferrâ’nın da aynı şeyi söylediğini iddia etti. Sonra Sa‘leb, Müberred’in dediğini anladı ve Ferrâ’nın soru edatlarının anlamının hepsinin nefiy olduğunu iddia ettiğini belirtti. Fakat Müberred, bu görüşe itiraz ederek şöyle söyledi: “Ferrâ, böyle dememiştir, eğer demiş olsaydı bunu açıkça ifade ederek, soru edatlarının temelinde nefiy vardır, soru edatları geniş anlamlar içermektedir ki, takrir ve tesviye bunlardan ikisidir, derdi. Bize göre, emir ve nehyde olduğu gibi mutlaka soru edatı getirerek soru sormak gerekmez. Nefiy ile istifham farklı şeylerdir. Zira nefiy, bir haber (bilgi) olduğu halde, istifham böyle değildir⁶⁹.”

3. SONUÇ

Ebu’l-Esved ed-Duelî ile Basra’da temeli atılan nahiv ilmi için Basra aynı zamanda birçok dilcinin yetiştiği bir okuldur. Burada yetişen dilcilerin oluşturduğu dil geleneği daha Basra ekolü olarak isimlendirilirken, bu gelenekten gelen dilcilerin yetiştirdiği bir başka grup yaklaşık bir asır sonra Kûfe’de, kendilerine muhalif bir oluşumun vücut bulmasına sebep olmuşlardır. Basra ve Kûfe ekollerine mensup dilcilerin dil tartışmalarında, aralarında ilmî bir rekâbetin yaşandığı görülmektedir. Basralı Sibeveyh ile Kûfeli dilci Kisâi arasında yaşanan tartışma bu noktada zikredilebilecek en meşhur hâdisedir.

Hicrî II. asra gelindiğinde, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra ekolü Müberred, Kûfe ekolü ise Sa‘leb tarafından temsil edilmiş ve iki ekol arasındaki ilmî mücadele bu iki dilci tarafından da sürdürülmüştür. Yaklaşık yarım asra yakın Bağdat’ta beraber dil çalışmalarında bulunan Müberred ve Sa‘leb arasında tatlı bir rekabetin yaşandığı söylenebilir. Bağdat’a sonradan gelen Müberred’in, orada tanınmaya başlamasıyla beraber, kendi ilim halkasının daraldığını gören Sa‘leb, Müberred’e karşı bir takım olumsuz duygular beslemiştir. Fakat iki dilci arasındaki bu rekabette birbirlerine saygıda kusur etmemeye özen gösterdikleri vurgulanmalıdır.

İki nahivci arasında öğrencileri tarafından yapılan ilmî kıyaslamalarda Müberred’in öne çıkartıldığı söylenebilir. Nitekim Bağdat emiri Muhammed b. ‘Abdullah b. Tâhir’in huzurunda yapılan tartışmalarda da Müberred, hep bir adım önde olmuştur.

Bağdat’ta Müberred ve Sa‘leb’in her ikisinden de ders alan birçok dil âlimi yetişmiştir. Bu iki âlimden ders alan Bağdatlı dilciler, aynı zamanda, Basra ve Kûfe dil okullarının görüşlerini de mezceden Bağdat dil ekolünün temsilcileri olmuşlardır.

⁶⁸ ez-Zeccâci, *Mecâlisu’l-‘Ulemâ*, (Meclis: 53) s. 91.

⁶⁹ ez-Zeccâci, *Mecâlisu’l-‘Ulemâ*, (Meclis: 56) s. 98-99.

4. KAYNAKLAR

- ‘Abdurrahman b. Muhammed İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ fî Tabakâti’l-Udebâ*, nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, 3.baskı, Mektebetu’l-Menâr, Zerkâ, 1985.
- Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, Mektebetu’l-Usre, Kahire, 1998.
- Altıkulaç, Tayyar, “Nasr b. Âsım”, *DİA*, XXXII, 414.
- _____, “Ebû Amr b. Alâ”, *DİA*, X, 94-97.
- Bulut, Ali, “Yûnus b. Habîb”, *DİA*, XLIII, 606-607;
- _____, “Yûnus b. Habîb ve Nahivdeki Yöntemi”, *OMÜİFD*, sy. 18-19 (2005), s. 237-264.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Me’ârif, 9. Baskı, Kahire, 2005..
- Demir, İsmail, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebû Sa’id es-Sîrâfî*, Yenda, İstanbul, 2009.
- Demirayak, Kenan – Bakırcı, Selami, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, 2001.
- Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 302.
- _____, “Sa’leb”, *DİA*, XXXVI, 25-27.
- Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu’l Fadl İbrâhîm, Mektebetu’n-Nehda, Kahire, 1955.
- Furat, Ahmet Subhi, *Al-Mubarrad; Arap Filolojisindeki Yeri, Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1971.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul, 1996.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yay., 2. baskı, Ankara, 2012.
- _____, “Arap Dili Mektepleri”, çev. Süleyman Tülüçü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (1990), s. 329-344.
- Gündüzöz, Soner, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *OMÜİFD*, sy. 9 (1997), s. 283-300.
- _____, *Sibeveyh’te Kelime Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.
- Güney, Fikri, *Ebu’l-‘Abbâs Sa’leb: Hayatı, Eserleri ve Arap Dilindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XVII, nşr. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1.baskı, Beyrut, 2001.
- İbn Fâris, Ebû’l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhi’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve Mesâilîhi ve Suneni’l-‘Arab fî Kelâmîhi*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, nşr. ‘Abdullah M. Derviş, Dâru Ya’rub, Dımaşk, 1425/2004.
- İbn Hallikân, Muahmed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsân ‘Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi’l-‘Arab*, nşr. ‘Abdusselâm Hârûn, 5. baskı, Dâru’l-Me’ârif, Kahire, 1982.
- İbnu’l-‘İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, ts.
- İbnu’l-Kıftî, ‘Ali b. Yûsuf, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire, 1986.
- İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts.
- Kahyaoglu, Yasin, “Ebu’l-‘Abbâs el-Müberred’in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl: III, sy. 10 (2003), s. 83-96.

- Karabela, Nevin, *Ali b. Hamza el-Kisâi ve Nahiv İlmindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1996.
- _____, “Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı”, *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2 (Güz 2001), s. 257-264.
- Kılıç, Hulûsi, “Basriyyûn”, *DİA*, V, 117-118.
- _____, “Kûfiyyûn”, *DİA*, XXVI, 345.
- _____, “İbn Ebû İshak”, *DİA*, XVIII, 435.
- Koçak, İnci, “Basra ve Kûfe Mektepleri”, *Doğu Dilleri*, II/4 (1981) s. 143-155.
- Mahmûd Husnî Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Özbalıkcı, M. Reşit, “Sibeveyhi”, *DİA*, XXXVII, 130-134.
- _____, “Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdâl-İ'lâl-İdgâm-Kalb)”, *DEÜİFD*, sy. 39 (2014/1), s. 277-300.
- es-Sem'ânî, Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, I-V, nşr. 'Abdullah 'Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut.
- es-Sîrâfî, Hasan b. 'Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im el-Hafâcî-Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Mısır, ts.
- Tantâvî eş-Şeyh Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2.baskı, Kahire, 1995.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, “Ebû'l-Esved ed-Düeli”, *DİA*, X, 311-313.
- _____, “Halîl b. Ahmed”, *DİA*, XV, 309-311.
- Tural, Hüseyin, “İsâ b. Ömer”, *DİA*, XXII, 485.
- Türkmen, Dursun Ali, *Arap Dilbilimcisi Zeccâcî ve “Mecâlisü'l-Ulemâ”sında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, I-XX, nşr. Ahmed Ferîd Rifâ'î, Kahire, 1936-38.
- Yüksel, Ahmet, İlk Dönem Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed Örneği, *OMÜİFD*, sy. 10 (2003), s. 135-151.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kasım, *Mecâlisü'l-'Ulemâ'*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, 2. Baskı, Kahire, 1420/1999.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'n-Nehda, Kahire, ts.,.
- ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1392/1983.